

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2023 Vol. 4

www.navoiy-uni.uz

www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2023 Vol. 4

www.navoiy-uni.uz

www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

**BOSH MUHARRIR
O'RINBOSARI**

Karomat Mullaxo'jayeva

MAS'UL KOTIB

Ozoda Tojiboyeva

TAHRIR HAY'ATI

Karl Rayxl (Germaniya)
 Isa Habibeyli (Ozarbayjon)
 Seyhan Tanju (Turkiya)
 Almaz Ulvi (Ozarbayjon)
 Benedek Peri (Vengriya)
 Vahit Turk (Turkiya)
 Teymur Kerimli (Ozarbayjon)
 Eunkyung Oh (Koreya)
 Nazef Shahrani (AQSh)
 Boqijon To'xliyev
 Muhammadjon Imomnazarov
 Bilol Yujel (Turkiya)
 Qosimjon Sodiqov
 Zulxumor Xolmanova
 Mustafa O'ner (Turkiya)
 Nurboy Jabborov
 G'aybulla Boboyorov
 Kimura Satoru (Yaponiya)
 Imran Ay (Turkiya)
 Aftondil Erkinov
 Nadir Mamadli (Ozarbayjon)
 Rashid Zohidov
 Otabek Jo'raboyev
 Bulent Bayram (Turkiya)
 Qo'ldosh Pardayev
 Nodirbek Jo'raqo'ziyev
 Oysara Madaliyeva
 Hilola Nazirova

MUNDARIJA**MATNSHUNOSLIK****Rashid Zohidov**

"Unvonul bayon" da "javomi'ul kalim" uslubi 4

Aynur Saydova

"Kodeks Kumanikus" da Folklor Nümunələri 19

Shuhrat Hayitov"Boburnoma" ning qo'lyozma va
tarjimalari xususida 31**Ozoda Tojiboyeva**Alisher Navoiyning "Favoyid ul-kibar" devoni
manbalari, matniy tadqiq tarixi 46**ADABIYOTSHUNOSLIK****Usmon Qobilov**Tavhid, nubuvvat va badiiy tavsif masalasi
tadqiqiga doir 61**Ahadjon Muhammadiyev**Muqimiy va Muhyi "Sayohatnoma"larida an'ana
va o'ziga xoslik 82**Gulzoda Soatova**Oltoy hayoti va ijodi haqida ba'zi
mulohazalar 97**LINGVISTIKA****Feada Samadbek**Afg'oniston o'zbek tili fonetikasida assimilyatsiya
hodisasi 109**Ehsanullah Quvonch**Temuriylar davridan XX asr boshlarigacha
Afg'oniston hududida o'zbek adabiy tili rivoji 120

EDITOR IN CHIEF

Shuhrat Sirojiddinov

DEPUTY EDITOR IN CHIEF

Karomat Mullakhojaeva

EXECUTIVE SECRETARY

Ozoda Tojibaeva

EDITORIAL BOARD

Karl Rechl (Germany)

Isa Habibbeyli (Azerbaijan)

Seyhan Tanju (Turkey)

Almaz Ulvi (Azerbaijan)

Benedek Peri (Hungary)

Vahit Turk (Turkey)

Teymur Kerimli (Azerbaijan)

Eunkyung Oh (Korea)

Nazif Shahrani (USA)

Bakijan Tukhliev

Mukhammadjan Imomnazarov

Bilol Yujel (Turkey)

Kasimjan Sadikov

Zulhumor Kholmanova

Mustafa O'ner (Turkey)

Nurboy Jabborov

Gaybullah Babayarov

Kimura Satoru (Japan)

Imran Ay (Turkey)

Aftandil Erkinov

Nadir Mamadli (Azerbaijan)

Rashid Zahidov

Atabek Juraboev

Bulent Bayram (Turkey)

Kuldosh Pardaev

Nodirbek Jurakuziev

Oysara Madaliev

Hilola Nazirova

CONTENTS**TEXTOLOGY****Rashid Zohidov**

Javami'ul Kalim" style in "Unvonul-Bayan" 4

Aynur SaydovaExamples of Folklore in *Codex Cumanicus* 19**Shuhrat Hayitov**Regarding the manuscripts and translations of
"Boburnoma" 31**Ozoda Tojiboeva**Sources of Alisher Navoi's divan "Favoid ul-kibar",
history of textual research 46**LITERATURE****Usmon Kobilov**On the Study of the Problem of Tawhid, Prophecy
and Artistic Description 61**Ahadjon Muhammadiyev**Tradition and originality in Mugimiy and Muhyi
"Sayohatnoma" 82**Gulzoda Soatova**Some remarks about the life and work
of Altay 97**LINGUISTICS****Feada Samadbek**The phenomenon of assimilation in the phonetics
of the Uzbek language of Afghanistan 109**Ehsanullah Quvonch**The development of the Uzbek literary language in
Afghanistan from the Timurid period to the early
20th century 120

Temuriylar davridan XX asr boshlarigacha Afg'oniston hududida o'zbek adabiy tili rivoji

Quvonch Ehsanullah¹

Abstrakt

Maqolada o'zbek tilining Afg'onistonda Temuriylar davridan XX asr boshlarigacha bo'lgan mavqeyi o'rganilgan.

O'zbek tili Markaziy Osiyo, Movarounnahr, eski Xuroson va bugungi Afg'onistonda ko'p sonli so'zlashuvchilarga ega ekanligi tadqiq etilgan. Shuningdek, o'zbek tili mintaqadagi eng ko'p fuqaroli tillardan biri hisoblanishi hamda XIV–XV asrlarda ushbu tilda so'zlashuvchilar siyosiy, madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy mavqega ega bo'lgani yoritilgan.

Ma'lumki, Temuriylar hukmronligi davrida eski o'zbek tiliga katta e'tibor qaratilgan. O'zbek tili vakillari fors-dariy tillari qatorida o'z tillariga ham yuksak baho berganlar, o'zbek tili temuriylar sulolasi davrida oltin davrga ko'tarilgan. Maqolada o'zbek tilining temuriylardan keyingi holati ham tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: *Temuriylar davri, Afg'oniston, o'zbek tili, mavqeyi, adabiy hududlar, adabiy shaxslar.*

Kirish

O'zbek tili ham dunyoning boshqa tillaridek tarix oqimida bir qancha og'ir davrlarni bosib o'tib, hozirgi qayta yuksalish holiga yetib kelgan. Dunyoning har bir tirik tili o'z taraqqiyot davriga ega. O'zbek tilining gullab-yashnagan davri esa Temuriylar davri bo'lib, ushbu Temuriy shohlar va amirzodalarning hukmronligi paytida siyosiy, tarixiy, imroniy, hunariy va ijtimoiy ishlar yonida ko'zga ko'rinarli madaniy, ilmiy va adabiy ishlar ham bajarilgan. Temuriylar zamonida o'zbek tili keng rivojlanib, taraqqiyotga erishgan. Bu tilda nasriy, she'riy va adab bo'yicha kitoblar yozilib, kuchli va e'tiborli til sifatida o'z o'rnini topgan. Bundan 600 yil muqaddam Temuriy hukmdorlarning bilim va madaniyatga e'tibor qaratgani natijasi-

¹ *Ehsanullah Quvonch* – tayanch doktorant, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

E-pochta: ehsanullah.quwanch1@gmail.com

ORCID ID: 0009-0005-0627-1009

Iqtibos uchun: Ehsanullah Quvanch. 2023. "Temuriylar davridan XX asr boshlarigacha Afg'oniston hududida o'zbek adabiy tili rivoji". *Oltin bitiglar* 4: 120 – 134.

da XV asr – Sharq uyg'onish davri (renessans davri) deb atalgan. Asosan, o'zbek tilining bugungi ravnaqi va go'zalligi ham dunyo miqyosidagi e'tibori ham o'sha davrning yozuvchi va tilsevarlari, ayniqsa, Temuriylar davlatining yuksak ishlarining davomidir. Biz ham ana shu faxrli tarixni nazarda tutib, Temuriylar davridan XX asrgacha Afg'oniston hududida o'zbek tili mavqeyi nomli unvon ostida tekshirib chiqamiz.

XIV – XV asrlarda o'zbek tilining mavqeyi

XIV – XV asrlarda Temuriylar hukmronligining buyuk qismi Xuroson va bugungi Afg'oniston poytaxti Hirot viloyati bo'lgan. Mana shu davrda Temuriylar sulolasi vakillari hukmdorlik qilgan. Garchi, Amir Temur o'zi 36 yil davomida ko'plab mamlakatlarni egallab, adolat bilan hukmronlik qilgan bo'lsa, keyingi Temuriylar sulolasi vakillari ham hokimiyatni yaxshi boshqardi. Ular ham Temur kabi ilm-ma'rifatni yuksaltirdi hamda o'zlaridan ko'plab tarixiy yodgorliklar qoldirdi. Shu o'rinda Temuriylarning Xuroson va hozirgi Afg'onistonda hukumat surgan hokimlarning nomlari va ulardan keyingi XX asr boshlarigacha bo'lgan hukmdorlarning hukmdorlik paytini qisqa ko'rib chiqish bilan ushbu davrlarda o'zbek tili vaziyati haqida ma'lumot berish maqsadga muvofiqdir. Afg'onistonda hukumat qilib o'tgan buyk sarkardalar quyidagilar^

1. Amir Temur (1337-1405).
2. Shohrux ibn Amir Temur (1396-1447).
3. Ulug'bek ibn Shohrux (1447-1449).
4. Abulqosim ibn Boysung'ur (1449-1457).
5. Shohmahmud Mirzo ibn Abulqosim Bobur (1457-1458).
6. Abu Said ibn Sulton Muhammad (1458-1469)/
7. Yodgor Muhammad ibn Sulton Muhammad (1469-1470).
8. Husayn Boyqaro ibn Amir Mansur (1469-1506).
9. Badiuzzamon ibn Sulton Husayn Boyqaro va Muzaffar mirzo ibn Sulton Husayn Boyqaro (1506-1507).

Ushbu hokimlarning zamonida siyosiy, ijtimoiy, imroniy faoliyatlari yonida til va adabiyot, ayniqsa, turk-o'zbek tili va adabiyoti yuksalishi uchun nihoyatda samarali ishlar qilingan.

Mavzuga doir tadqiqotlar olib borgan Rafiiy ma'lumotiga ko'ra, "Temuriylar davri islom olami va Eron tarixida san'at va madaniyatning yuksalish davrlaridan biri bo'lib, buni hatto Amir Temur va uning vorislari, ayniqsa, Shohrux mirzo davrigacha bo'lgan unumli madaniy va badiiy faoliyatlar sababli uyg'onish davri deb atalgan. Shohrux mirzo Temuriydan Sulton Husayn Boyqaroga-

cha Temuriylarning ko'pchiligi san'atsevar va madaniyatli bo'lganlar. Temuriylar sulolasi Eron, Movarounnahr, Xuroson, O'rta Osiyo va Islom o'lkalarining katta qismida 140 yildan ortiq hukmronlik qilganlari aniq. Shubhasiz, madaniyat, san'at, islom dini nuqtayi nazaridan bu davr Eron, Movarounnahr, Xuroson va Islom olami tarixidagi yorqin davrlardan biridir. Bu davrda she'riyat va adabiyot, xattotlik, naqqoshlik, chizuvchilik, tarixchilik, nasrchilik, astronomiya, riyoziyot, me'morchilik, Islom dini va tasavvuf sohasidagi turli ta'limotlar, shunga yarasha, ko'plab madaniy va badiiy namunalar, ushbu davrning asosiy xususiyatlaridandir" [Rafi'iy, <https://www.ibna.ir>]

Tarixchi G'ulom Muhammad G'uborga ko'ra, "Afg'oniston XII va XIII asrlarda mo'g'ullar tomonidan bostirilib olinishi bilan mamlakatning ma'naviy boyligi zaiflashib ketgan edi, lekin Temuriylar hukumati o'rtaga kelishi bilan qaytadan mamlakat ma'naviyati yuksalib, ilm va adab, til va adabiyoti yetarli darajada taraqqiy topdi. Temuriylar sulolasi tufayli XIV va XV asrlarda Sharq uyg'onish davriga asos qo'yilganda Yevropada ma'naviyat unchalik yuksalmagan edi, keyinroq XVI asrda G'arb yo Yevropa uyg'onish davriga asos qo'yildi. Shuning uchun tarixiy nuqtayi nazardan, Sharq uyg'onish davri G'arb uyg'onish davridan oldinroq bo'lgan. Bu faxrli yutuq ham Amir Temur va avlodlari hukmronligi zamoniga tegishlidir. Garci, Amir Temur o'z hukmronligi davrida urushlar va jahonkusholik bilan mashhur bo'lib, ko'proq diniy bilimlar yuksalishi uchun jiddiy e'tibor qaratgan bo'lsa-da, uning farzandlari va nabiralari turli bilimlar, san'atchilik va ma'daniyat taraqqiyot topishi uchun ko'zga ko'rinarli qilgan xizmatlari tarixga namoyon bo'lgan" [G'ubor 1387, 275-280]. Ushbu davrlarda chig'atoy tili (ya'ni, o'zbek tili) o'z o'rnini topib, taraqqiy topgan.

Zabihullo Safoning "Tarixi adabiyoti Eron" asarida keltilishi-cha "Temuriylar davridagi Turk adabiyoti, aslida, fors tiliga asoslangan edi. Turklarning shoir va yozuvchilari forsiy she'riyatining birikmalari va mavzularidan foydalanganlar. Turk tili va adabiyoti fors tili va adabiyotining tarjimai deb atagan" [Safo 1391, 146]. Lekin tarixchi Muhammad Rahim Ibrohimning "Adabiyoti o'zbeki Afg'oniston" nomli asariga ko'ra, "O'zbek tili yo Chig'atoy adabiyoti g'aznaviylar va saljuqiylar davrida ham mavjud bo'lib, turk tili asarlarining dari tiliga tarjimai kamida Abu Mansurning nasriy "Shohnoma"si davrida, ya'ni Somoniylar davriga borib taqaladi. Uning aytishicha, "Shohnoma" dagi ba'zi qissalar, o'sha kitobga keltirilgan ba'zi marosimlar, jumladan, Faridun o'g'llariga ism qo'yishi

turkiy ildizlarga ega. Ushbu afsonalarning ba'zilari turkiy hisoblanadi. Bu da'vo bilan ularning ko'pchiligi "Shohnoma"ning turkiylar, eronliklarga qarama-qarshi taraf bo'lgan qismlarini nazarda tutadilar. Boshqacha qilib aytganda, eronliklar va turklar hokimiyatni mustahkamlash uchun bir-birlari bilan urushmoqda ekanlar. "Qissahoyi Sug'd (Sug'd qissalari)" nomi kitobdagi Rustam urushi badiiy manbalardan kiritilgan. Bizning bilishimizcha, turklar yuzlab yillar davomida Buddizm diniga e'tiqod qilgan, shuning uchun, "Shohnoma"dagi Rustamning jinlar bilan urushi turkiy badiiy manbalardan dari tilida to'liq tarjima qilingan va hokazolar" [Ibrohim, 1392]. Asosan, G'aznaviylar hukmdorligi IX asrning ikkinchi yarmiga asos qo'yilib, XII asr oxirlarigacha davom etgan bo'lsa, Saljuqiylar hukmdorligi esa XIII asrda asos solingan, chunki bu ikki hukmdor ham turkiy xonadonlarga tegishli bo'lgani sababli turkiy tillar fors tiliga ta'sir o'tkazgan.

O'zbek tilining rivojlanishi va yuksalishi haqida Alisher Navoiy o'zining "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida quyidagicha yozadi: "To mulk, arab va sort salotinidin turk xonlorig'a topdi, Xulokuxon zamonidin sulton sohibqiron Temur Ko'ragon zamonidin farzandi xalafiy Shohrux sulton zamonining oxirig'acha, turk tili bila shuaro paydo bo'ldilar va ul harzatning avlod va ahfodidin ham xo'shtab salotini zug'urg'a keldi" [Navoiy 1390, 64-65].

Alisher Navoiy "Majolis un-nafois" asarida turk-o'zbek tilida she'r yozuvchi shoirlar haqida so'z yuritgan: "Jaloliddin Muhammad Balxiyning o'g'li Sulton Valadning turkiy she'rlari kabi asarlar paydo bo'ldi. Qamariy IX asrda turkiy tilida yozish bu asr Temuriy shahzodalar va amirlari yordami bilan kuchaydi. Shuning uchun, turkiy she'r va nasr paydo bo'ldi. U jumladan, Mir Haydari Majzub, Mir Haydati Turkiygo'y, Lutfiy, Nasibbiy, Latifiy va Mir Ali Kobuliylar bu davrning turkiygo'y shoirlaridanlar" [Navoiy 1363, 22].

"Shohrux Mirzo saltanatga yetishishi bilan juda ko'p tarixiy ishlar bajariladi, madaniyat yuksaladi, til va adabiyot, ayniqsa, chig'atoy turkchasi va bugungi o'zbek tilining asosiy tamal toshi qo'yiladi. Keyinchalik, Shohrux Mirzo o'g'li Boysung'ur Mirzo ham nihoyatda ilmparvar bo'lganligi sababli, hukmronligi davrida o'zbek tili va adabiyotini taraqqiyotga erishtirishga urindi va juda katta kutubxona qurdirib yozuvchilar va shoirlarni turli bilimlarni o'rganib kitob yozishga targ'ib va tashviqlantirdi. Undan keyin eski Xuroson va bugungi Afg'onistonda Sulton Husayn Boyqaro hukmronligi barpo etilishi bilan Hirotda madaniyat markazi qurilib, ma'naviyat

ko'chati oldingi paytlardan yaxshiroq kamolga yetishadi. Ushbu davrning kamolga yetishiga asosiy sababchi amir Alisher Navoiy bo'lgan. Navoiy esa madaniy, ijtimoiy, iqtisodiy, imroniy va siyosiy ishlari yonida yuzlarcha adib, shoir va yozuvchilarni himoyati ostiga olib, tarix bo'yicha Sulton Husayn davri uyg'onish davrining gulab-yashnagan davri deb tanishtirgan. Ayni holda ushbu olim ona tili – o'zbek tilining yuksalishi uchun kurashib, qimmatli asarlar yaratishi bilan o'zbek tilining o'rnini yuksaltirgan. Shuning uchun Navoiy o'zbek adabiy tilining asoschisi deyiladi" [Jubl, 188-192]. Shunga ko'ra, XIV – XV asrlar Hirot adabiy maktabida dari tili nasrchiligi namoyondasi Muyiyaddin Husayn Koshifiy voiz va she'r va nazmchilik namoyondalari Nuriddin Abdurahmoni Jomiy va Alisher Navoiy bo'lganlar. Navoiy esa o'z davrida Chig'atoy tili va adabiyotining nasri va nazmining buyuk namoyondasi bo'lib, shu tilda 29 ta nasriy va nazmiy ijod etgan. O'sha paytlar Alisher Navoiyning uyi Afg'oniston, Movoraunnahr, Turkiston, Eron va Kichik Osiyodagi barcha olimlar, fozillar, shoirlar, yozuvchilar va san'atchilar uchun tushar joy va buyuk manaviyat manbayi va maxzani bo'lgan. Ushbu bilimdonlar dari va o'zbek tillarida yuzlarcha qimmatli asarlar ijod qilib o'zlaridan kelasi nasllar uchun yodgorlik qoldirganlar" [G'ubor 1387, 275-280].

Tarixchi va tadqiqchilar haqida yozuvchi Rahim Ibrohim- ning Afg'oniston o'zbeklari haqida yangidan tayyorlagan "Adabiyoti o'zbeki Afghaniiston" nomli kitobida o'zbek tilining XIV asrdan – XX asrgacha bo'lgan o'zbek tili va adabiyotining Afg'onistonning geografik mintaqalarini 6 ta hududga ajratib, ushbu hududlardagi o'zbek tili ijodkorlarini kiritgan. Bu hududlar quyidagilardan iborat:

1. Balx hududi.
2. Hirot hududi.
3. Maymana-Andxo'y hududi.
4. Shibirg'on hududi.
5. Kobul hududi.
6. Badaxshon va Qunduz hududi.

Ushbu hududlarda yashab o'zbek tilida ijod etgan shoir va yozuvchilarni hududlar asosida tartib bilan eslab o'tamiz.

1. Balx hududi: Afg'onistonning shimoliy viloyatlarining markazi bo'lib, O'zbekiston Respublikasi bilan chegaradoshdir. Toponimistlar Balx so'zini "Avesto"dan olingan, asli Buxdi so'z bo'lgan, fonetik o'zgarishlardan Balx shaklini olgan deb ataydilar. Lekin Balx so'zi "Avesto"cha emas, balki turkiy so'z bo'lib, fonetik tilshunoslikning meyoriga mos kelmaydi. Bu so'z eski turkiy tilda

shahar va uy ma'nosini bildiradi. Hozirgi kunda ham Koshg'arda Balx (Bolix – Bolx) so'z birikmasi bor. Ayni holda Mirzo Mahdit Astrobodiy ham Sanglox so'zligida ushbu so'zni turkiy so'z deb keltirgan.

Mazkur hududda Mavlono Atoiy Balxiy, Homidiy Balxiy yo Ahmadiy Balxiy, Poshshoxoja Xo'jayi Balxiy, Bobojonxo'ja yo Abdulvahobxo'ja, Miranbek Balxiy, Boborahim Mashrab, Himmati Balxiy, Mavlono G'iyosiddin Himmat yo Himmatiy, Vafo, Rashidiy, Sayyodi Balxiy, Mirzoniyoziy Balxiy, Mavlono Kamoliy Balxiy, Mavlono Jununiy, Abdol yo Sayyid Abdol Eshonxo'ja va Foniyyi Balxiylar turk-o'zbek tilida ijod qilib, shu tilning rivojiga hissa qo'shganlar.

2. Hirot hududi. Afg'onistonning g'arbiy tomonida joylashgan bo'lib, Eron mamlakati bilan chegaradosh. Hirot haqida Alisher Navoiy "Xamsa" asarining birinchi manzuma dostoni "Hayrat ul-abror"ning 19-maqolatida keltirgan ta'rifining nasriy matnini keltirib, manzuma dostoni juda uzun bo'lganligi sababli uni keltirib o'tmaymiz.

«خراسان نینگ عديم المثل كشوری بيانيدا کيم «ارم ذات العماد التي لم يخلق مثلها في البلاد» كريمهسى، آيتى دور اونینگ شائيدا به تخصيص هرات دارالسلطنهسى نینگ امن آبادى توصيفيدا کيم «و من دخله كان آمنا» مضمونى، حديثى دور اونینگ تعريفيدا و اگرچه حديقۀ ابردى؛ قوروب ابردى؛ وليکن شاه جويبار عدلى اونی رشک خلد برين قيلدى و اگرچه معموره ابردى؛ اما بوزولوب ابردى؛ وليکن شهنشاه احسانيدن غيرت نگار خانه چين بولدى.»

(Xurosonning adim ul-misl kishvari bayonidaki), "erama zotil e'mod, al-latiy lam yuhlaq misluho fil bilod" karimasi oyatidur uning sha'nida bataxisi Hirot dor ul-saltanasining amni obodi tavsifidakim "va mandahalakona omanno" mazmuni, hadisidur uning ta'rifida va agarchi hadiqa erdi, qurub erdi, va leki shohi Jo'ybori adli unin rashki xuldbarin qildi va agarchin ma'mura erdi, ammo buzulib erdi, va lekin shohansho ehsonidin g'ayrati nogorxoniy chin bo'ldi.)

Hirot hududidagi Sharq uyg'onish davri, Temuriylar davri, xususan, sulton Husayn Boyqaro va amir Alisher Navoiy zamonidagi taraqqiyot Sharq uyg'onish davrining eng yorqin davridir.

Ushbu hududda turk-o'zbek tilining rivoji uchun xizmat qilgan adiblar Lutfiyi Hiraviy, Mavlono Gadoiy, Sulton Ahmadi Mirzo, Mavlono Qutbiy, Mavlono Nargisiy yo Ogahiy, Mavlono Ne'matiy, Halimiy Qalandar, Mavlono Yaqiniy yo Naqibiy, Mavlono Darvesh Nozikiy, Mavlono Muqimiy, Mavlono Latifiy, Sulton Mas'us Mirzo Orifiy Shohiy, Mavlono Biloliy, Shiram, Mirzobek, Sayyid Hasan Ardasher, Ahmad Shayxim Suhayliy, Mavlono Hiloliy, Ibrohim

Muhammad Halil, Soqiy, Osafiy, Sulton Iskandar Mirzo, Mavlono Haydari Turkiygo'y, Abulqosim Bobur, Sulton Husayni Boyqaro Husayniy, Amir Alisher Navoiy, Shoh G'arib Mirzo G'aribiy, Sulton Ahmad Mirzo, Firaydun Husayn Mirzo, Davlatshoh Samarqandiy, Muhammad Shayboniyxon, Ubaydullaxon Abulg'oziy, Kamoliddin Sherali Binoiy Hiraviy, Sayyid Qosimiy, Soli Muhammad Imomiy yo Imoniy, Mog'ul Xonim, Sulton Muhammadi Faxriyi Hiraviy, Mirzo Ibrohimi Joniy, Mirzo Ulug'bek (bilgut)lardan iborat bo'lgan. Ushbu yer turkiy tilli xalqlarning joylari bo'lib hozirda ham yashab kelmoqdalar.

1. Maymana – Andxo'y hududi geografik nuqtayi nazardan Afg'onistonning shimoliy viloyatlaridan bo'lib, Qal'ayi nav va Hirot viloyatlari bilan qo'shni va Turkmaniston viloyati bilan chegara-dosh, turkiy tilli xalqlar zich yashaydigan mintaqadir. Ushbu hudud-ning o'zbek tilida ijod etgan ijodkorlari Mavlono Tarxoniy, Mavlono Shavqiy, Amir Rustam Ali, Valibek, Bibiturdi, Mahviy Qaysoriy, Ju-naydulloh Hoziq, Shoh Vaysiy yo Sho't Xalifa, Nodirniyoz Qodiriy yo Qodiriyi Parangpo'sh va Mullorahim Niyoziydir.

2. Shibirg'on hududi Afg'onistonning shimoliy viloyat-laridan biri bo'lib, Andxo'y tumanlari bilan Balx viloyati o'rtasida joylashgan. Mazkur viloyatda juda ko'p turkiy xalqlar yashaydi. Ushbu hududning o'zbek tilida ijod etgan ijodkorlari Ibni Amin Shibirg'oniy yo Mulla Aka Shibirg'oniy, Munshiy Muhammad Yusuf, Sayyidxon Aznab va Muhammad Nosir Ali Xatoiyi Shibirg'oniylardan iborat.

3. Badaxshon va Qunduz hududi Afg'onistonning shimo-li-sharqiy tomonida joylashgan bo'lib, Xitoy va Tojikiston mamlakat-lari bilan chegaradosh. Ko'proq ushbu mintaqalarni Qatag'anzamin deb nomlaydilar. Ushbu hududning o'zbek tilida ijod etgan ijodkor-lari Mavlono Yusuf Amiriy, Zayniddin Abu Bakr Vafoiy, Bayramxon Xoni Xonon va Muhammad Sharif Gulxaniylardan iborat.

4. Kobul hududi. Afg'onistonning tarixiy mintaqalaridan biri sanaladi. Zahiriddin Muhammad Bobur o'zining qimmatli "Boburno-ma" asarida Kobul haqida quyidagicha yozadi: "O'n bir, o'n ikki lafz bila Kobul viloyatida talaffuz qilurlar, arabiy, forsiy, turkiy, mo'g'uliy, hindiy, afg'oniy, pashshoiy, parochiy, gabriy, barakiy, lag'moniy va muncha muxtalif aqvom va mutag'oyir alfoz ma'lum emoskim, hech viloyatta bo'lg'oy". Ushbu hududning o'zbek tilida ijod etgan ijod-korlari Mir Sayyid Kobuliy, Mirali G'aribiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Xoja Kalonbek Qandahoriy, Humoyun Mirzo, Komron Mirzo va Xitoy Soqiylardan iborat [Ibrohim 1400].

Mazkur tadqiqotchi bu 6ta hududdagi 80dan ortiq o'zbek tilida ijod qilgan yozuvchi va shoirlarni tanishtirgan. Ular jami yuzdan ortiq qimmatli asarlarni o'zbek tilida ijod etganlar, fors tilida ham asarlar yaratgan. Ayni holda fors tili namoyondalari ham o'zbek tilida she'r va nasr ijod etganlar.

Tadqiqotchi Muhammad Kozim Aminiy esa maxsus Xuroson adabiy hududiga mansub taniqli o'zbek tili ijodkorlarini Foryob bilim yurtidagi o'zbek tili va adabiyoti kafedrasiga tegishli darslik qo'llanmaga quyidagilarni kiritgan:

1. Mavlono Tarxoni: XV asrning o'zbek adabiyoti tarixida o'rganilmagan zullisonayn shoir Mavlono Tarxoni Foryob viloyati-ning Andxo'y shahrida yashab, Mavlono Jomiy she'riga javoban she'r yozgan. U "Majolis un-nafois"dagi ma'lumotlarga ko'ra Samarqand urushlarida asirga tushgan.

2. Mavlono Shavqiy Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois" asarida qayd etilishicha, Chechaktulik bo'lib, Afg'onistonning Foryob viloyatiga qarashlidir. Ushbu shoir ta'bi muloyim zullisonayn shoir bo'lib, o'zbek va fors tillarida she'r yozgan. Quyidagi matla' uning o'zbekcha she'ri misoli namunasidir.

Borib ovora ko'nglum zulfing ichra muftalo qoldi

Tarahhum qilki mendan bordi-yu umidi sango qoldi.

3. Mahviy Qaysoriy milodiy XII – XIII asrlarda Maymana shahri yaqinidagi Sarbuloq qishlog'ida dunyoga kelgan. Mahviy esa Qaysorga qarashli Xo'jakent qishlog'ida shayxulislom Xudoyberdi o'g'liga ergashadi va keyinchalik, unga kuyov bo'lib shayxulislomlik maqomiga erishadi. Mahviy sayru safarga chiqib, Hirotida hayot kechirgan, uning o'zbek, fors tillarida devoni mavjud.

4. Mavlaviy Muhiy Ho'qandiyi Qandahoriy 1911-yilda vafot etgan va Mavlaviy Muhiy Ho'qandiyi Qandahoriy o'zbek va dari tillarida ijod qilgan zullisonayn shoir bo'lib, uning ota-bobolari Qandahor va Hirotidan Movarounnahrning Ho'qand mintaqasiga borib, o'sha yerda qolib ketgan. Mavlaviy Muhiy Ho'qandiyi Qandahoriyning o'zbekcha-forscha devoni haqida ma'lumotlar yetib kelgan va bu shoirning she'rlari Buxoro, Samarqand va Toshkentda chop bo'lgan.

5. Mavlono Jununiy XV asrda Hirotida yashab ijod etgan o'zbek shoiri bo'lib, hajviy she'rlar yozib shuhrat qozongan. Uning "Muammoyi Jununiy" asari bizga yetib kelgan. Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois" asarida Jununiy haqida ma'lumotlar mavjud.

6. Qodiriy Palangpo'sh XI asrda esa Nodirniyoz Qodiriy, Arabshoyi bolo qishlog'ida tug'ilgan. 45 yoshida safar qilib, 30 yil-

cha Kashmir, Bag'dod, Shom, Buxoro va Rim o'lkalarida yashab, yetti marta Ka'bayi sharifni ziyorat qilgan. Qodiriya tariqatining ixlosmandi bo'lgani sababli Qodiriy taxallusini olgan. Uning ijodidan "G'urbatnoma" she'riy to'plami meros bo'lib qolgan. Tug'ilgan yurti Andxo'y.

7. Tengriberdi Ibratiy XII – XIII asrlarda yashab ijod etgan o'zbek mutasavvuf shoirining hayoti to'grisida yetarli ma'lumot qo'limizda bo'lmasa ham Qaysorning "Savri Norin" qishlog'ida hayot kechirgani ma'lum. Tariqatda mavlono Nematullo Mahviyning muridi bo'lib, Naqshbandiya tariqatining tarmoqlaridan "Shayx ul-Islomiya" silsilasiga kirib, tarbiya topgani aniq. U o'zbek tilida ikkita asar yozgan bo'lib, biri "Mufid ul-Amvod", ikkinchisi "Sulton Ibrohim Adham manzum" dostoni. Ushbu ikki asarning qo'lyozma nusxalari 1994-yili Muhammad Kozim Aminiy tomonidan topilib matbuotga taqdim etildi.

8. Mirzo Junaydullo Hoziq XVIII asr oxirida yashab ijod etgan. Uning asl oti Junaydullo Shayx ul-Islom, So'fi Islomquli o'g'li bo'lgan. U Foryob viloyatiga qarashli Qaysor mintaqasining Xo'jakenti qishlog'idan. Yana bir ma'lumotga ko'ra Hirotida tavallud topgan zullisonayn o'zbek shoiridir. Uning fors-dari tilida yozilgan "Yusuf va Zulayho" manzum dostoni hamda "Manoqibi Islomiya" nasriy asari va "Devoni Hoziq" nomli asarlari mavjud. Lekin 1799-1800-yillari Buxoroda yashagan Hoziq Umarxonga asir bo'lib va Amir Nasirulloxon dargohidagi shoirlar bilan raqobatlashgan. Keyinchalik, Buxoro amiri Nasirulloxon buyrug'i bilan Shahrisabzda qatl etilgan. U o'lmasidan bir kecha oldin o'z o'limini oldindan sezib "Tani Hoziq" tarixiy moddani quyidagi baytda yozib qoldirgan:

Haddi harkast nes az tarixi qatlash damzadan

Az "Tani Hoziq" biju tarixi sar bubridanash.

"Har kishi o'z o'limining sanasini eslab qolishi har kimning haddi emas. Hoziqning vafot etgan sanasini "Tani Hoziq"dan qidirring". Abjad raqamlarini jamlab chiqsak, hijriy sanaga asos, shoirning vafoti 1259-yil chiqadi. Junaydullo Hoziq tasavvufda shayxulislomlik martabasini egallab, mashhur diniy olim bo'lib tanilgan. U Xondamirning "Ravzat us-safo" asari birinchi jildini o'zbek tilida tarjima qilgan. Bundan tashqari Hoziq xattot, munajjim, tabib va tarjimon sifatida ham mashhurdir.

9. Cho'txalifa (Shoh Vaysiy): Qandahorlik bo'lgan shoh Vaysiy esa Maymanaga ko'chib kelib, shu yerda istiqomat qilgan. Shoh Vaysiy, ya'ni Cho'txalifa irfon va tasavvuf yo'lida o'z atrofiga muridlarini jamlagani uchun unga el tomonidan xalifa nomi berilgan. Cho'txalifaning tug'ilgan va o'lgan yili ma'lum emas. U May-

manada Chayonxon hukmronlik qilgan davrlarda yashab oʻtgan. Choʻtxalifadan bizgacha "Xavoriqnoma" va "Shajaranoma"si yetib kelgan. Shoh Vaysiyning 25 parcha oʻzbekcha sheʼri borligi maʼlum, uning oʻzbek tilida mukammal devoni boʻlgani haqida maʼlumot bor. Choʻtxalifaning Butovjonbobo nomi bilan mashhur maqbarasi Maymana yaqinida umumxalq ziyoratgohiga aylangan.

10. Lahif Totor: 1923-1986-yillarda Mullomurod oʻgʻli Mavlaviy Nazarmuhammad Lahif Totor Foryob viloyatiga qarashli Shirintagobning Islomqalʼa qishlogʻida tavallud topgan. U boshlangʻich taʼlimotni otasidan oʻrganib, soʻngra Janubiy Turkistonga tegishli Sangchoyrak, Anxoy, Mozori Sharif va Toshqoʻrgʻonda taʼlim oladi va keyinchalik Qunduzdagi "Xiyobon" madrasasida Mavlaviy Muhiyiddin Margʻiloniy huzurida ilm oʻrganadi. Lahif Totor Mavlaviylik martabasiga erishib 1953-yili tugʻilgan qishlogʻiga qaytib, mudarrislik qiladi. U arab, fors, dari tillarida ham sheʼrlar yozgan. Lahif Totor fiqh olimi sifatida ham shuhrat qozongan. Uning "Al-Nibrozi fil-Meʼros" nomli kitobi muhim ahamiyatga egadir.

11. Gavhariy: Muhammad Usmonxon oʻgʻli Sayyid Siddiqxon Gavhariy 1884-1953-yillarda Balxda tugʻilgan oʻzbek shoiri hamda mohir xattot boʻlgan. Gavhariy oʻzbek, fors hamda arab tillarida ijod etgan. Uning badiiy ijod merosidan faqat sakkiz ming bayt, oʻzbek, fors-dari va arab tillarida sheʼriy qoʻlyozmalari mavjud. Gavhariyning otasi Afgʻoniston oʻzbek xonliklarida, yaʼni Mirhakimxon otaliq davri bosqinchi afgʻonlarga qarshi harakatni boshqarib, Turkiston oʻzbek xonliklarini himoya qilgan.

12. Sadr ul-hukamo Gʻiyosiddin oʻgʻli Mavlaviy Mirmuhammad Amin Qurbat 1901-1989-yillarda Toshkentda tugʻilgan zullisonayn oʻzbek shoiri. Qurbatning otasi Toshkentdan Foryobga kelib yashagan. Bir necha zamon Kobulda yashab ijod etgan. Ushbu shoir Bedildan izdoshlik qilgan oʻzbek tilining kuchli shoiri boʻlib, uning "Guldasta" nomli forscha va oʻzbekcha sheʼriy devoni bizga yetib kelgan.

13. Hojimuhammad Tohir oʻgʻli Domillo Ashirqul Fayziy (1946-1986) 1946-yilda Foryob viloyatiga qarashli Qaysarning Norin qishlogʻida tugʻilgan. Ushbu mintaqada yashab ijod etgan Fayziy esa boshlangʻich taʼlimotni ustozlari domla Boʻriqul Savriy, yaʼni Eshon Qipchoq va domla Shukurlardan oʻrganadi. Mujaddadiya va Naqshbandiya tariqatiga ergashib, murshidlik martabasiga koʻtarilgan. U oʻzbek va dari tillarida sheʼrlar yozib, mukammal devon qoldirgan.

14. Sayyid Qosim oʻgʻli Sayyid Mirzo Faqiriy (1894-1958)

1984-yilda Shibirg'onning Mirsobod qishlog'ida tavallud topgan va shu yerda tahsil olgan zullisonayn o'zbek shoiridir. U ko'plab tarixiy hodisalarga bag'ishlab she'rlar yozgan.

15. Hozji Sayyid Burhoniddin o'g'li Sayyidfozil G'amgin (1895-1936) 1895-yilda Maymana shahri yaqinidagi Butcha qishlog'ida tug'ilgan o'zbek shoiridir. G'amgin xattotlik va o'qituvchilik bilan Maymanada qurilgan ilk zamonaviy maktabda birinchi muallim sifatida ish olib borgan. Uning she'riy to'plami ham mavjud.

16. Ilmiy Foryobiy: Murtazoqul o'g'li Mavlaviyi Abdulg'ani Ilmiy (1915-1977) 1915-yilda Shibirg'onning Oltixoja qishlog'ida tug'ilgan din olimi va o'zbek zullisonayn shoiridir. U kishi Foryob viloyatiga qarashli Shirintagob tumanining Ostonabobo mintaqasi va Maymana shahrida hayot kechirgan. Ilmiy Mavlaviy Muhiddin Marg'iloniy huzurida ilm o'rganib, kamol topgan. Maymana shahrida mudarrislik qilgan Ilmiy Foryobiyning "Tarixi Xuroson" nomli asari ma'lum.

17. Qorimuhammad Ismoil o'g'li Muhammad Azim Azimiy 1901-1990-yillarda Afg'onistonning Sarpul shahridagi Qozixona guzarida tug'ilgan o'zbek shoiri. U diniy madrasalarda tahsil olib, o'qituvchilik qilib davlat lavozimida ishlagan. Xuroson adabiy muhitining so'nggi bo'g'inlaridan sanalmish Azimiy esa o'zbek, dariy va pashtu tillarida ijod etgan. Uning she'riy devonlarining nomi "Nisob us-sabiyon", "Qavoid ul-Qur'on" va "Tuhfat ul-Azimiya va qavoid ul-ta'miya".

18. Ojiz Andxo'yi: Xalifa Muhammadqosim o'g'li Muhammad-olim Ojiz (1911-1978) 1911-yil Buxoroga qarashli Xoja Zomuchayonidagi Xo'ja Porso guzarida dunyoga kelib, Buxoro madrasalarida ta'lim olgan. U keyinchalik o'z oilasi bilan Andxo'ygacha borib qolgan. O'zbekcha, forsha she'rlari mavjud.

19. Solimuhammad Salohiy: Mulla Abulqosim o'g'li Solimuhammad (1930-1956) 1930-yilda Maymana shahrining Tandurak guzarida dunyoga kelgan, zullisonayn o'zbek shoiri. U boshlang'ich ta'limni otasi oldida va o'rta ta'limni Kobuldagi Dor ul-quzzot madrasasida o'qigan, keyinchalik, hukumat tashkilotlarida qozilik lavozimida ishlagan.

20. Mir Olim Samimiy: Olimxon Afandi laqabi bilan shuhrat qozongan zullisonayn o'zbek shoiri mir Olim Samimiy (1903-1992) 1903-yilda Farg'ona viloyatining Marg'ilon qishlog'ida dunyoga kelgan. U 15 yoshida Afg'onistonga muhojir bo'lib kelib, shu yerda ta'lim olgan. Keyinchalik, Afg'oniston tomonidan eski sho'roviy Turkiyada elchi bo'lib ishlagan. U ham Foryob viloyati markazi

Maymana shahrida olamdan o'tgan.

21. Qori Sharofiddin Sharaf: Nizomiddin qori Sharofiddin Sharaf (1913-1984) 1913-yilda Qo'qonda tug'ilgan. U Afg'onistonda muhojir bo'lib, Kobulda yashagan. Qur'oni Karimni hibs etgan Sharaf o'zbek va dari tillarida she'r yozgan. Xuroson adabiy muhitiga taalluqli o'zbek adabiyotining oxirgi namoyondalaridan. Ushbu shoir Kobulda vafot etadi.

22. Sharofiddin Sharaf (Domillo Bedil): Mir Qosim o'g'li Sarofiddin Sharaf (1874-1945) 1874-yilda Toshkentda tug'ilgan. U yerda boshlang'ich ta'lim olib, so'ngra Buxoro madrasalarida ilm o'rganadi. Bedilning ijodiyotini yaxshi tahlil qilgani uchun Domillo Bedil laqabi bilan shuhrat topgan. U Toshkentdan Andxo'ga kelgan. U o'zbek va dari tillarida ijod etgan.

23. Shokir Toliqoniy: Qurbonali o'g'li Muhammad Nabi Shokir Toliqoniy (1911-1952) 1911-yilda Afg'onistonning Taxor viloyatiga qarashli Parchav qishlog'ida dunyoga kelgan o'zbek shoiri. O'qituvchilik bilan shug'ullangan, zullisonayn ijodkor sifatida tanilgan.

24. Xayriy Foryobiy: Mir Ahmadqulixon Rojiy o'g'li Abulxayir Xayriy (1907-1978) 1907-yilda Kobulda tavallud topgan. U davlat arbobi va zullisonayn o'zbek shoiri sifatida badiiy ijod bilan birga bir qator ijtimoiy va siyosiy faoliyatlarda ishtirok etgan va milliy istobdodga qarshi kurashgan.

25. Hamidiy Shibirg'oniy: Muhammadtohir Xoja o'g'li domillo Abdulhamid Hamidiy (1880-1954) 1880-yilda Shibirg'on shahrining Yakkabog' qishlog'ida dunyoga kelgan. Hamidiy Foryob viloyatining Bilchiroq tumanidagi madrasalarda ta'lim olib, so'ngra Movarounnahrda Mir Arab va Ko'kaldosh madrasalarida o'qigan. Hamidiy 1919-yili tug'ilgan yurti Shibirg'onga qaytib 28 yil Ibni Yamin madrasasida mudarrislik qiladi. U o'zbek, arab va dari tillarida ijod etgan.

26. Sayyid Ahmad Bino 1897-1973-yillarda Foryob viloyati Jamshidi qishlog'ida tug'ilgan. U zullisonayn shoir bo'lishi qatorida bunyodkorlik va sahhoflik ishlari bilan shug'ullanib, o'simliklarning xususiyati haqida maqolalar yozgan.

27. Domillo Besar: Mullo Ayniddin Yuzbegim o'g'li Domilloqosim Jandapo'sh Foryob viloyatiga tegishli Darzob tumanida tug'ilib, 1911-yilda vafot etadi. Ushbu shoir Buxoroda tahsil olib, 1877-yilda Darzobga qaytadi va umrining oxiriga qadar Shibirg'onda yashab, o'zbek va dari tillarida ijod qiladi.

28. Ibni Yamin Akayi Shibirg'oniy – tasavvuf va she'riyat

olamida mashhur bo'lgan zullisonayn shoir Buxoroda ta'lim olgan. U Mavlono Xojagi Kosoniy bilan suhbatdosh bo'lgan. Bu kishi ta'limni tugatgandan keyin Shibirg'onga qaytgach, shu yerda masjid va madrasa qurib, dars o'tishga mashg'ul bo'lgan. Uning tasavvuf haqidagi "Yetti majlis", "Majlis yorituvchi" masnaviylari borligi ma'lum. 300 baytdan iborat she'rlar shoirning sermahsul ijodkor ekanligidan dalolat beradi. Bu o'zbek shoiri esa 1596-yilda vafot etadi.

29. Muqimiyi Andxo'y (1875-1951) 1875-yili Andxo'y tumanining Shikorxona qishlog'ida dunyoga kelgan. Xudoyquli Baxshi o'g'li mullo Muhammad Muqimiy zullisonayn shoir va xattot, Buxoro madrasalarida o'qigan. Andxo'yning maktab va madrasalarida o'qituvchilik qilib hayot kechirgan.

30. Mullo Muhammadquli Miskin: So'fi Hazratqul Charmgar o'g'li mullo Muhammadquli Miskin 1844-1939-yillarda Foryob viloyatining Maymana shahriga qarashli Charmgar qishlog'ida dunyoga kelgan. U naqshbandiya va qodiriya tariqatiga izdoshlik qilgan, sarf, nahv, tavjid, qofiya, hadis va diniy bilimlarni yaxshi bilgan. Uning she'rlari 2000 baytdan oshiqroq.

31. Karimiyi Shibirg'oniy: Hoji Muhammadamin o'g'li domillo Abdulkarim Shibirg'oniy ham Shibirg'on shahrida tug'ilgan. Buxoroga tahsil oladi. 1919-yili Buxorodan qaytib, Shibirg'ondagi madrasalarda mudarrislik qiladi. Karimiy 1949-yildan umrining oxirigacha Shibirg'ondagi Ibni Yamin madrasasida o'qituvchilik qilib, 1970-yilda vafot etadi. O'zbek va dari tillarida ijod etgan. Uning she'rlari hozirgacha kitob bo'lib chiqarilmagan [Amini, 1388].

Xulosa

Temuriylar davrida o'zbek tilida bir necha yuzlab asarlar yaratilgan bo'lib, o'zbek adabiy tilining asosi qo'yilgan. Undan keyin Boburiylar davri ham Afg'onistonda o'zbek tili rivojlanishi uchun tarixiy zamon sanalgan. Biroq Temuriylardan so'ng Shayboniyxon davrida ham o'zbek tili rivoji uchun unchalik yomon edi deb bo'lmaydi. Biroq Safaviylar, Ho'takiylar, Afshoriylar, Durroniylar va G'alzoiylar davridan Abdurahmonxon va Omonilloxon hukmronligigacha o'zbek tili rivoji uchun hech qanday ishlar yo'lga qo'yilmadi. Ikki asrdan oshiq muddatda o'zbek tili cheklangan, tor imkoniyatlar doirasida hayot kechirdi, lekin ushbu tilning Afg'onistonda tirik qolishiga sabab jonkuyar o'zbek xalqidir.

Adabiyotlar

- Aminiy Muhammad Kozim. 1388. *O'zbek adabiyoti havzalari*. Darslik. Maymana, Foryob bilim yurti.
- G'ubor G'ulom Muhammad. 1387. *Afg'oniston darvasiri tarix*. 1-2-jildlar, Mayvand nashriyoti.
- Rahim Ibrohim. 1392. *Adabiyoti o'zbeki Afghanistan*. Bobur anjumani.
- Safo Zabihullo. 1391. *Tarixi adabiyoti Eron*. 4-jild.
- Alisher Navoiy. 1390. *Muhokamat ul-lug'atayn*. Kobul.
- Alisher Navoiy. 1363. *Majolis un-nafois*. Kobul.
- Jubl, Muhammad Haydar. *Tarixi adabiyoti Afghanistan*. Kobul, Mayvand nashriyoti.
- Rahim Ibrohim. 1400. *Adabiyoti Chig'atoy (o'zbeki) Aghaniston*.
- Rafi'iy. Amir Temur, 26-12-1400, *Tarixi siyosiy va ijtimoiy Temuriyon*. <https://www.ibna.ir>

The development of the Uzbek literary language in Afghanistan from the Timurid period to the early 20th century

Quvonch Ehsanullah¹

Abstract

The article examines the position of the Uzbek language in Afghanistan from the Timurid period to the beginning of the 20th century.

It has been researched that the Uzbek language had many speakers in Central Asia, Movarunnahr, old Khorasan and today's Afghanistan. It is also researched that the Uzbek language is considered one of the languages with the largest number of citizens in the region and that the speakers of this language had political, cultural, economic and social power in the XIV-XV centuries.

During the rule of the Timurids, great attention was paid to the old Uzbek language. The representatives of the Uzbek language gave a high value to their own language along with the Persian-Dari languages, the fact that the Uzbek language had a golden age during the Timurid dynasty,

¹ *Ehsanullah Quvonch* – PhD student, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

E-pochta: ehsanullah.quwanch1@gmail.com

ORCID ID: 0009-0005-0627-1009

For citation: Ehsanullah Quvanch. 2023. "The development of the Uzbek literary language in Afghanistan from the Timurid period to the early 20th century". *Golden Scripts* 4: 120 – 134.

and the state of the Uzbek language after the Timurid dynasty was studied in the article.

Key words: *Timurid era, Afghanistan, Uzbek language, status, literary regions, literary figures.*

References

- Aminiy Muhammad Kozim. 1388. *O'zbek adabiyoti havzalari*. Darslik. Maymana, Foryob bilim yurti.
- G'ubor G'ulom Muhammad. 1387. *Afg'oniston darimasiri tarix*. 1-2-jildlar, Mayvand nashriyoti.
- Rahim Ibrohim. 1392. *Adabiyoti o'zbeki Afghanistan*. Bobur anjumani.
- Safo Zabihullo. 1391. *Tarixi adabiyoti Eron*. 4-jild.
- Alisher Navoiy. 1390. *Muhokamat ul-lug'atayn*. Kobul.
- Alisher Navoiy. 1363. *Majolis un-nafois*. Kobul.
- Jubl, Muhammad Haydar. *Tarixi adabiyoti Afghanistan*. Kobul, Mayvand nashriyoti.
- Rahim Ibrohim. 1400. *Adabiyoti Chig'atoy (o'zbeki) Aghaniston*.
- Rafi'iy. Amir Temur, 26-12-1400, Tarixi siyosiy va ijtimoiy Temuriyon. <https://www.ibna.ir>

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

“Oltin bitiglar – Golden Scripts” jurnali – Sharq adabiyoti va madaniyati, ijtimoiy-ma’naviy hayoti, tilshunoslik va aniq fanlar, dinshunoslik va ilohiyotshunoslikka oid ahamiyatli qo’lyozma manbalar, xalq og’zaki ijodi namunalariga bag’ishlangan ilmiy tadqiqotlar xulosalarini chop etishga mo’ljallangan.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo’lyozmalar yil davomida o’zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, turkiy tillarda topshirilishi mumkin. Agar muallif o’z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr etmoqchi bo’lsa, unda qo’lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etishi kerak.

Qo’lyozmalar MS Word (.doc) formatida (oltinbitiglar@gmail.com) elektron pochta yuborilishi kerak. Iqtiboslar va izohlar bo’yicha MS Word menejerini qo’llash lozim.

Barcha qo’lyozmalar muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma’lumot bilan yuboriladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig’i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o’ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo’lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantirilishi lozim.

Maqola matni 3 000–5 000 so’zdan iborat bo’lishi kerak.

100–150 so’zdan iborat o’zbek va ingliz tillaridagi abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so’zdan kam bo’lmagan kalit so’zlar (o’zbek va ingliz tillarida). Abstrakt maqolaning maqsadi, metodologiyasi va natijalarini qisqacha ifodalashi kerak.

Adabiyotlar ro’yxati 5 sahifadan oshmasligi lozim.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo’lishi mumkin) 1500 so’zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so’ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo’limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to’q bo’yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o’zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tillarda yozilgan bo’lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola sarlavhasidan keyin sahifaning o’ng chetida muallifning ism-familiyasi yozilib, oxiriga yulduzcha (*) ishorasi qo’yiladi va sahifa pastida muallif haqida quyidagi qisqa ma’lumotlar

beriladi: F.I.O., ilmiy daraja va unvon; ish joyi; e-pochta va ORCID ID (raqami).

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.

Maqola bo'limlari sarlavhasi – *yotiq*, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki" shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasi qavs ichida () satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satrboshidan, boshqa barcha qatorlari abzasdan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

6.1. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transleteratsiyasini berish ham mymkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mymkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

Matnda qo'lyozma (toshbosma)ga havola berish:

[Xondamir, Makorim, 17²]

7.2. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011. *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Sirojiddinov 2011(a), 99]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Vohidov, Rahim va Husniddin Eshonqulov. 2006. *O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi*. Toshkent: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va Eshonqulov 2006, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq muallifi bo'lsa, bibliografiyada barcha mualliflarning ismi to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda, birinchi muallifning ismi yozilib, davomida *va boshqalar* deb ko'rsatiladi:

[Familiya va boshqalar nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*, Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Navoiy ijodida Ya'juj-Ma'juj obrazi." *Alisher Navoiy va XXI asr*, Shuhrat Sirojiddinov muharrirligida, 130 – 133. Toshkent: Mashhur-press.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 131]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiyada foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL.
Foydalanilgan sana.

Adizova, Iqboloy. 2020. *Thinker poetess of the East*. Germany:
Lambert Academic Publishing. <https://www.lap-publishing.com/>. 12.07.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Adizova 2020, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar:
Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek
matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti.
<http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 1987, 19-hujjat]

7.3. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni:
maqola sahifalari.

Alimuhamedov, Rixsitilla. 2018. "Qadimgi turk-moniy adabiyoti."
Oltin bitiglar 1: 65 – 76.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Alimuhamedov 2018, 70]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Saddi Iskandariy" dostonidagi adabiy ta'sir va o'ziga xoslik masalasi xususida." *O'zbekistonda xorijiy tillar* 3: 229 – 235. doi: 10.36078/1596780050.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 231]

7.4. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro'yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo'yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo'lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko'rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr sanasi.

Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. "Jomiy "Xamsa" yozganmi?."

O'zbekiston adabiyoti va san'ati, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Sobirov, Ergash va Akmal Kenjayev. 2010. "Milliy qadriyat va globallashuv". *New York Times*, 27.02. <http://www.nytimes.com/28/us/28health.html>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sobirov va Kenjayev 2010, 17]

Maqola so'ngida foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro'yxati ikki qismdan iborat bo'lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko'rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini "*The Chicago Manual of Style, 16th Edition*" qo'llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko'rib olishingiz mumkin.

Ushbu son "Oltin bitiglar" tahririyatida sahifalandi.
Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi 103-uy.
e-mail: oltinbitiglar@gmail.com
Tel.: +99894 697-97-04

Bosishga 30. 12. 2023-yilda ruxsat etildi
Qog'oz bichimi 70x100 1/16/.
nashriyot bosma tabog'i: 8

Jurnal 2017-yil 26 oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot
agentligi tomonidan № 0940 raqami bilan ro'yxatdan o'tgan.
Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc)
dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi lozim bo'lgan
ro'yxatga kiritilgan.

Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.

"Mashhur-Press" bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma №0440 Adadi 300 dona.
Bosmaxona manzili:100129 Toshkent, Markaz 15, 1-uy. Tel.: +99890 900 75 77,
+99894 659 94 62